

İSİM FİİLLER

İsim fiiller şekil olarak gelecek zaman sıfat fiilleriyle aynıdır. Olumsuzluk şekli de vardır. (bkz.113. 114 sayfa)

İsim fiiller isimleri belirtmez, isim fiillerinin isim halleriyle çekimi yapılır. Meselâ:
yañqässaq amähdan ahtGäla mañarda GoñärcañGa dep dro. (Yañkessak ava giderken Goñercana söylemiş)

yagäga corarga ohq ayip dro. (Ok düşmene doğrulanmış.)

kemzinä yaxşı go etse, yiyerge ma yaxşı dro. (Kemzi¹ iyi yapılırsa, yemek için de lezzetli olur.)

sen xue aşmasdä golga dip ber. (Sen ona toplantı yapılmayacağını söyle.)

Bunun dışında, belirsiz gelecek zaman sıfat fiili eki -Gä /-gä /-gä'nin eklenmesiyle de isim fiilleri yapılır. (bakınız 112 sayfaya).

HÜKÜM FİİLLERİ

Özne ile yüklemi bağlayan, öznenin cinsini, hareketin durumu veya değişimini belirten, aynı zamanda özel şekli olan fiiller hüküm fiileridir.

a. Hüküm Fiillerinin Şekilleri:

Hüküm fiillerinin sık sık rastladığımız *er* ve *dro* 'dan ibaret iki şekli vardır.

Gök Türkçe ve Eski Uygurca metinlerde *er-* ve *tur-* vardır. Bu kelimelerde hüküm fiilleridir. *tur-* kelimesinin asıl anlamı 'durmak, kalkmak'tır. Bu anlamından şimdiki 'hükmü ifade eden 'mevcut' anlamı ortaya çıkmıştır. Batı Sarı Uygurcadaki *er*, *dro* ise yukarıdakiler ile aynı köktendir. Pek çok çağdaş Türk Dillerinde örneğin Uygurca, Türkçe'lerde *er-* ve *tur-* hüküm fiillerinden türemiş ek ve kelimeler vardır.

Batı Sarı Uygurcada, ses değişimi sonucunda *er* bazı vakitlerde *yer-*, bazı vakitlerde ise *erer*, *ere* şekilleri ortaya çıkar. Bu *er-*'in sıfat fiil veya *r* düşmüş şeklidir. *dro* ise *dur-* (şimdiki *dur-* fiili), onun sıfat fiil şekli '*durur*'un kısaltılmış şekli olabilir. Şimdi bazı dilciler '*därur*', bazı vakitlerde kısaltılarak '*där*, *do*, *dä*' olmuştur. Bu ekler sadece şekil bakımından farklı anlam bakımından aynıdır.

b. Hüküm Fiillerinin Kullanımı:

a). Hüküm fiilleri isim, sıfat, sayı, zamirlerden sonra gelir. Meselâ:

---

¹ .kemzi: hamurdan yapılmış, buharda pişirilen bir cins hamur işi.

bu mäsdän yohrt dro. “Bu bizim çadırımız.”
acañ yüde dräm? “Baban evde mi?”
men goñrän er. “ben işçiyim.”
bu ala yiz qalca yüGa dro. “Bu kumaş çok ince.”
senänğä uş (dähgäs) dro. “Senin üç parçadır.”
gece gelgen käsi käm dro? “Dün ~ akşam gelen kişi kim ?”
mende menek därsa beren. “Eğer bende para varsa veririm.”

b). Hüküm filleri zarf fiil ve sıfat fiillerden sonra da kullanılır. Meselâ: *bar-*: bargan dro, barmagan dro, barmas dro, bargaq dro.

c). er ve dro birlikte kullanılır. “Evet doğru” anlamını bildirir. Mesela:

-er dro “evet doğru”, er dräm “doğru mu?”
-sen andag dise er dro. “Sen öyle dersen doğru.”
-sen andag dise emes dro. “Sen öyle dersen doğru değil.”

YARDIMCI FİLLER

Bazı fiiller zarf fiiller ile birlikte kullanıldığında, asıl anlamında değişiklik ortaya çıkar, yani her zaman zarf fiiller ile birlikte kullanılır. Bu tip fiiller zarf fiiller denilir. Yardımcı fiiller zarf fiiller ile birlikte cümlede yüklem olur. Sık sık kullanılan yardımcı fiiller şunlardır.

cida- “yapabilme-” yardımcı fiil olarak kullanıldığı zaman hareketi yapabilme yeteneğini, mümkün olup olmadığını bildirir:

Sen yerlav cidagâş me? “sen şarkı söylemeyi biliyor musun?”
gol amähdan ahdäv cidagaq dro. “O av avlamayı biliyor mu?”
Mäsdän bu qarä çi baglov cidap dro.

yada- “Yapamama” anlamındadır. Yardımcı fiil olarak kullanıldığı zaman *cida-* fiilinin zıt anlamındadır. Hareketi yapabilmek için gerekli olan şardı olmadığını bildirir. Meselâ:

Bu Gäzdar bär dohrGanä ma Gadov yadey dro. “Bu kız düğme takmasını bile bilmiyor.”
gonän bu Gula aht yahşi gö yorğa mañov yadey dro. “Onun bu atı yürümesini bile bilmiyor.”

Mändag saläg örcünä men alänov yadahdä. “Bu kadar ağır şeyi ben kaldıramadım.”

Qal- “kalmak” anlamındadır. Yardımcı fiil olarak geldiği zaman hareketin aniden olduğunu bildirir. Meselâ:

Ciñsalar ol ogärciga osäp qahldä. “Polisler o hırsızı yakaladı.”

Ardaq uzup qap dro. “Çocuk uyumuş.”

Senäñ bu yodalnä men deylä undup qalmahdä. “Senin bu işini ben hiç unutmadım.”

bol- “olmak” anlamındadır. Yardımcı fiil olarak geldiği zaman bir hareketin bittiğini bildirir. Meselâ:

Bu xuanä men Garap bohdä. “Bu resime ben baktım. Şimdi sen bak.”

Sen yip bohdäm? “sen yeyip bitirdin mi?”

Men arahgänä hicip bohdä am äşgämes. “Yeterince içki içtim. Şimdi içmem.”

olur- “konaklamak, kalmak” anlamındadır. Yardımcı fiil olarak kullanıldığı zaman “geçici olarak durumu korumak, geçici olarak hareketi devam ettirmek” anlamında kullanılır. Mesela:

Bu ahtdä vaşi mänäg olurgey! “Bu atı şimdilik Vaşi binsin!”

NeraGä ucun sen äläkge tutuv olär! “O ucunu şimdilik sen elinde tut.”

Mäs am undäraqdaGä bianä dahrdov olärenä! “Biz şimdi doğudaki bianzi¹ yi koparalım”.

un- “çıkmaq” anlamında kullanılır. Yardımcı fiil olarak kullanıldığı zaman hareketin bittiğini, tamamlandığını bildirir. Meselâ:

Men semennä hiciv ungeş la bargaş. “Ben yemeğimi bitirdikten sonra, gideceğim”.

Men yünä qalov undärgeş mañGäş. “Ben evin üstünü kapattıktan sonra gideceğim.”

Mäs Gozinä duguruv ungeş, dogär äs duhdenä. “Biz kuzu doğduktan sonra, başka iş yapalım.”

Gara- “bakmaq” anlamındadır. Yardımcı fiil olarak geldiği zaman “denemek” anlamında kullanılır. Meselâ:

Bu tor dadäg er dey dro. men bär yiv Garen. “Söylediğine göre bu şeftalı çok tatlıymış, ben yeyiyim bakıyım.”

Men saga gezgäden bär dähkdi. sen gezäv Gara! “Ben sana bir elbise diktim, giy dene bakayım.”

---

¹ .Çince ‘hau zi’ diye okunur. Küçük çiçeği olan, tüylü yaprağı olan, özel bir kokusu olan bir cins bitkidir.

Şiyiga ma Garatdä, am coñyiga ma Garadäv Garahdä. “Batı tıby doktorlarına da gösterdim, şimdi Çin tebabeti doktorlarına gösterdim.”

ber- “ver-” yardımcı fiil olarak kullanıldığı zaman belli hareketin başka biri için yapıldığını bildirir. Meselâ:

şozuxue kaylernä xosäñGa dip ber. “Sen başkalarına grup toplantısı yapılacağını söyle”.

Gäzay! maga unguhrçapGa qaroden bär dözöp ber! “Sevgili kızım, benim adıma Unguhrçap’a bir parça mektup yazıver.”

Bu yusurme! mucar çı yüñnä ma maga dahrdöp bermes där! “Bu herif, bu kadar deve yününü bile tarmayı kabul etmiyor.”

yoz- “geçirmek” anlamındadır. Yardımcı fiil olarak kullanıldığı zaman “çoktan” anlamını bildirir. Mesela:

gol bär sek väncennä men Garov yozmahdä. “O evrakları ben henüz görmedim.”

Mänä maga div yozgan me? “Sen bu işi bana söylemiş miydin?”

Bu gus yüenle mäsdäñge. Goyga asäv yozdä. “Bu öküz aslında bizimdi, çoktan koyuna değiştirmiştik.”

kär- “gir-” anlamındadır. Yardımcı fiil olarak kullanıldığı zaman hareketin rahatlıkla, rahatca yapıldığını bildirir. Meselâ:

Seler nicik yicen bolsa ma dip kär! “Sizlerin ne düşünceniz varsa rahatça söyleyin”.

Sen qaronä dözöp kär! “Sen yazıyı yazmaya devam et.”

Am käsiler cäglarnä oruv käräv dro. “Şimdi kişiler bütün gücüyle kamyş biçiyor.”

sal- ile *kär-* yakın anlamlı kelimerdir. Yardımcı fiil olarak geldiği zaman bir hareketin hiç bir engelle uğramadan yapıldığını bildirir. Meselâ:

Pudägnä oñşip sal! “Sen rahat kitabımı oku!”

Mäsdäñ kepdä xosän dip sahldä. “Bizim nedenin hepsini söyledik.”

Şigä qunäqGa ça aşmehdi, bugän senäñgäde men yaxşı go bär hiciv salen. “İki gündür çay içemedim, bugün burada iyice bir çay içiyim.”

al- “al-” yardımcı fiil olarak geldiği zaman hareketin dört dörtlük, istenildiği gibi yapıldığını bildirir. Mesela:

Lobuzañ bugän bär şivar ahdäv ahldä. “Lobuzang bugün bir geyik avladı.”

Togän çolvan baygüzhän ahdäranda ene bär güzdä Gazäv ahldä. “Dün Çolvan Baygüzdeñin küzeyinden yine bir pınar buldu.”

Goycılar gol aqyünä dähgäv aläp dro. “Çoban o çadırı dikti.”